

POLSKI UNIWERSYTET NA OBCYZŹNIE
W LONDYNIE

ZESZYTY NAUKOWE

SERIA TRZECIA, NR 4, 2016

HALINA TABORSKA

PUNO W LONDYNIE

SZTUKA
W OTWARTEJ PRZESTRZENI PUBLICZNEJ
I UPAMIĘTNIANIE OFIAR CYWILNYCH
II WOJNY ŚWIATOWEJ – COVENTRY 1940–2015

I

Coventry, angielskie miasto przemysłowe w środkowej Anglii, położone w odległości 140 km na północny wschód od Londynu, uległo zniszczeniu podczas II wojny światowej w wyniku nalotu bombowego niemieckiego lotnictwa – Luftwaffe. W nocy z 14 na 15 listopada 1940 roku, w akcji powietrznej, przeprowadzonej pod kryptonimem „Sonata księżycowa”, około 500 bombowców zrzuciło w nalocie dywanowym¹ 500 ton bomb eksplodujących, 30 ton zapalających i 50 min lądowych².

¹ Por. strona internetowa: Pl.wikipedia.org/wiki/Nalot_dywanowy, dostęp 15 IV 2016.

Wśród miast europejskich, które ciężko ucierpiały z powodu nalotów dywanowych, znajdowały się m.in.: Warszawa (1939), Rotterdam (1940), Londyn (1940), Belgrad (1941), Kolonia (1942), Stalingrad (1942), Hamburg (1942–1943), Berlin (1943–1945), Szczecin (1944), Królewiec (1944), Drezno (1945).

² D. McGrory, *Coventry at War*, Sutton, 1997, s. 38. Podawane w publikacjach i na stronach internetowych informacje zawierają różne dane, opisy i nazewnictwo materiałów niszczących użytych podczas ataku na Coventry. Przykładowo, z polskiej strony internetowej czytelnik dowie się, że było to 503 000 kilogramów bomb burzących i 56 000 kilogramów

Atak rozpoczął się o godzinie 18.15 i w ciągu 11 godzin odchodzące oraz powracające fale bombowców zamieniły Coventry w morze płomieni i ruin. Zginęło 568 osób, a 863 były ciężko ranne. 430 domów zostało całkowicie zburzonych, około dwie trzecie zabudowy miejskiej uległo poważnym uszkodzeniom. Centrum miasta przestało istnieć.

Nalot dywanowy 14 listopada był jednym z 41 ataków bombowych na miasto. Pierwszy nastąpił 25 czerwca 1940, a ostatni – 3 sierpnia 1942 roku. W bombardowaniach Coventry zginęło około 1236 osób, 808 ofiar pochowano w masowej mogile na terenie London Road Cemetery. 80% zostało zabitych w nalocie 14–15 listopada 1940 i 8–10 kwietnia 1941 roku³.

Intencją Niemców było nie tylko unicestwienie miasta, w którym rozwijał się między innymi przemysł zbrojeniowy, w tym budujący silniki lotnicze, samoloty oraz pojazdy pancerne, lecz także rozbicie jego infrastruktury, wyniszczenie i sterroryzowanie ludności cywilnej, złamanie ducha oporu. Anglicy mieli się przekonać, że wszelki opór nie ma sensu. Wtedy też pojawiło się niemieckie określenie *coentrieren* ‘kowentryzacja’ (ang. *coentrated*) – używane przez niemieckich pilotów i propagandową maszynę III Rzeszy w celu określenia destrukcji atakowanych miast i miejscowości.

Pierwsze bomby spadły na śródmieście Coventry po godzinie 7 wieczorem, około 8 zaczęła płonąć średniowieczna katedra św. Michała położona w centrum miasta. Rankiem pozostały z niej jedynie wypalone mury i gotycka wieża 90-metrowej wysokości. Tamtej nocy czuwały w budowlu cztery osoby: ksiądz Richard Thomas Howard, dwaj młodzi mężczyźni, White i Eaton, oraz katedralny kamieniarz Jock Forbes⁴. Ostatni z wymienionych podniósł z pogorzelska dwie częściowo spalone średniowieczne belki i uformowany z nich krzyż złożył w ruinach. Nieco później krzyż ten został umieszczony na utworzonym z gruzów kamiennym „ołtarzu pojednania” wraz ze słowami „Ojcze, wybacz”, wypisanymi na wypalanej ścianie zbu-

bomb zapalających oraz 127 min z opóźnionym zapłonem; strona internetowa: Tsk24.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=8554%3Abombowa-redukacja-cz-ii-piotr-jan-nasiolkowski&catid=146%3Aspotkania-z-histori&jtouchTemplateSelector=rhuk_milkyway&jtpl=rhuk_milkyway, dostęp 13 II 2016.

³ D. McGrory, *Coventry at War...*, s. 7; strona internetowa: En.wikipedia.org/wiki/Coventry_Blitz#14_November_1940, dostęp 5 I 2016.

⁴ R. T. Howard, *Ruined and Rebuilt The Story of Coventry Cathedral 1939–1962*, Letchworth, 1962, s. 10. W polskiej literaturze przedmiotu opis wydarzeń i powstania miejsca pamięci na terenie zrujnowanej katedry można znaleźć w artykule: H. Taborska, *Miejsca duchowe współczesnej sztuki publicznej i jej związki z architekturą*, w: *Architektura. Bezgłośny przekaz głośnych emocji. Integracyjna rola miejsc duchowych w miastach XXI wieku*, red. E. Kuryłowicz, Warszawa, 2007.

1. Wypalone mury sanktuarium katedry św. Michała, Coventry; fot. Halina Taborska

dowanego w XIV wieku sanktuarium. Drugi krzyż utworzył ksiądz Arthur Wales, wikary lokalnego kościoła, łącząc drutem w jedną całość trzy wielkie gwoździe, których sporo leżało na rumowisku. Ów krzyż z gwoździ stał się znakiem wojennego Coventry, a także symbolem Kościoła anglikańskiego działającego na rzecz wybaczenia, pokoju i pojednania narodów⁵.

Idea zachowania ruin jako monumentu, upamiętniającego zburzone kościoły w otwartej przestrzeni miasta, narodziła się wkrótce po zniszczeniu katedry. Jednak dopiero w roku 1951, gdy zostały ogłoszone wyniki konkursu na budowę nowej świątyni, zwycięski projekt Basila Spence'a (1907–1976), wybrany spośród ponad 200 przysłanych prac, utrwalił zamysł zachowania ruin dawnej katedry i utworze-

⁵ Z upływem lat powstało ponad 160 krzyży z gwoździ, z których każdy zawiera trzy gwoździe ze spalonej katedry. Ofiarowane zostały królom, biskupom, premierom, księżom, misjonarzom i kościołom, m.in. kościołowi Pamięci (Gedächtniskirche) w Berlinie, znanemu też pod nazwą kościoła Pamięci Cesarza Wilhelma, w Polsce taki krzyż można zobaczyć w Fundacji Krzyżowa. Stały się światowym symbolem pokoju i pojednania; R. T. Howard, *Ruined and Rebuilt...*, s. 25; strona internetowa: Coventrycathedral.org.uk/wpsite/our-history, dostęp 5 I 2016.

nia w ich obrębie przestrzeni sakralnej oraz miejsca trwałej pamięci (złączonego – zgodnie z wizją architekta – z nowoczesnym Domem Bożym). Spence napisał w swym raporcie do sędziów konkursu:

*Odczuwa się, że ruina powinna być zachowana jako ogród spoczynku..., a nowa Katedra powinna wyrosnąć ze starej i być niekompletna bez niej*⁶.

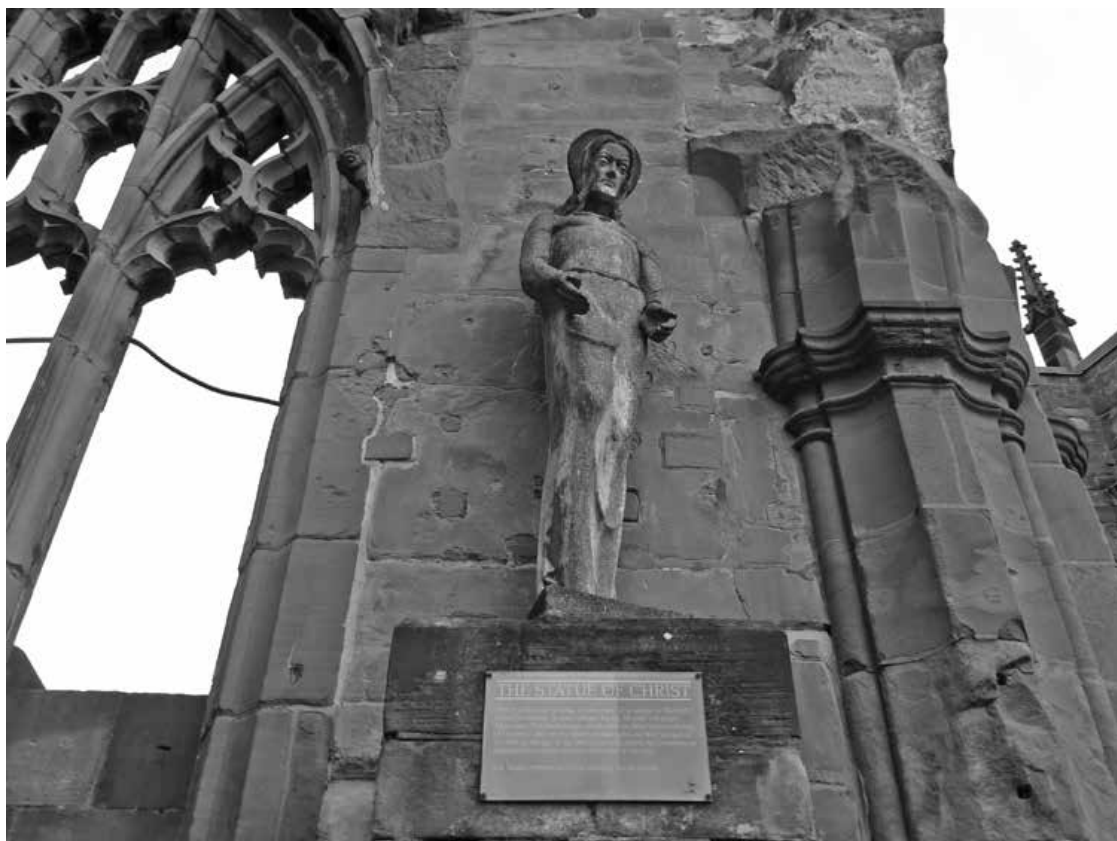
Ruiny starej katedry stały się pierwszym i najważniejszym terenem upamiętnienia ludności miasta i zniszczonej świątyni, a także miejscem symbolicznego wybaczenia i pojednania walczących ze sobą narodów. Zaczęto w tym miejscu gromadzić rzeźby, a pierwszą z nich była „Statua Chrystusa”, modelowana najpierw w glinie – jako figura Chrystusa błogosławiącego – przez 18-letniego ucznia, Alaina Johna. Figura miała mieć swoje miejsce w pustej niszy wieży zegarowej szkoły Alaina (Blundell’s School w Tiverton). 23-letni Alain poniósł śmierć jako nawigator RAF-u: ciężko ranny podczas jednego z nocnych lotów nad Niemcami, zmarł z odniesionych ran 23 grudnia 1943 roku.

Stworzona przez Alaina Johna rzeźba z Tiverton została po raz drugi odlana, z zachowanego modelu, z inicjatywy ówczesnego biskupa Coventry, Neville’a Gortona, który w grudniu 1943 w liście do „The Times”⁷ zaproponował, aby została ona odtworzona i jako poruszające dzieło wiary i pamięci stanowiła pomnik lotnictwa wojskowego (Air Force Memorial). Rzeźba miała upamiętniać tych młodych ludzi, którzy – podobnie jak Alain – stracili życie w walkach powietrznych. Ostatecznie została umieszczona w roku 1946 na kamiennej, częściowo zachowanej ścianie katedry, razem z tablicą zawierającą informację o tym, że „Statua Chrystusa” dla Coventry została odlana w betonie w celu upamiętnienia tych wszystkich, którzy stracili życie w wojnie. Przedstawia Chrystusa błogosławiącego lud.

W roku 1969 dołączyła do figury Chrystusa druga statua Jezusa, całkowicie odmienna w artystycznej ekspresji, stylu i nastroju. Dzieło Jakuba Epsteina (1880–1959) – „Ecce Homo” – wykonane przez artystę w latach 1934–1935 z marmuru Subiaco, zostało przekazane Coventry w 10 lat po śmierci rzeźbiarza przez wdowę, Kathleen Esther Garman, lady Epstein (1901–1979). Ponadtrzymetrowej wysokości postać umęczonego Zbawiciela – wykuta z jednego potężnego, kamiennego blo-

⁶ Na konkurs zostało nadesłanych 219 projektów. Głównym organizatorem był The Royal Institute of British Architects (RIBA, Królewski Instytut Architektów Brytyjskich), a jego asesorem trzech członków tej instytucji. Zwycięski projekt Basila Spence’a został realizowany przez inżynierów z Ove N. Arup Consulting Engineers oraz przez firmę Johana Lalinga, jednego z najwybitniejszych przedsiębiorców budowlanych w Anglii; R. T. Howard, *Ruined and Rebuilt...*, s. 45.

⁷ List biskupa Coventry N. Gortona, „The Times”, 29 XII 1943, s. 5.

2. Alain John, „Statua Chrystusa”, Coventry; fot. Halina Taborska

ku, z rękoma związanymi grubym sznurem, cierniową koroną wbitą głęboko w czoło i zaciśniętymi ustami – uosabia wielkie cierpienie i nieugiętość. Krytycy sztuki odnotowali, że głowa Jezusa i jego twarz z topornym, rozplaszczonym nosem i wypukłymi wargami została uformowana pod wpływem sztuki prymitywnej⁸, która we wczesnych dekadach XX wieku fascynowała i inspirowała europejskich twórców. Dla niektórych odbiorców „Ecce Homo” stanowi brutalną deformację postaci Chrystusa, dla innych jest przejmującym wyrazem duchowego i fizycznego cierpienia – boskiego i ludzkiego.

Na drugim krańcu od artystycznego i emotywnego przekazu „Ecce Homo” znalazło się „Reconciliation” („Pojednanie”, 1995)⁹ – dwufigurowa, realistyczna rzeźba, zaprojektowana przez 90-letnią brytyjską artystkę pochodzenia brazylij-

⁸ R. Cork, *Jacob Epstein*, London, 1999, s. 8.

⁹ Rzeźba, znana początkowo pod nazwą „Reunion”, ofiarowana była Uniwersytetowi w Bradford, gdzie została restaurowana w 1994 r. i przemianowana (na życzenie Peace Studies Department University of Bradford) na „Reconciliation” („Pojednanie”). Jej kopia znajduje się od 1999 r. w Berlinie, na terenie Pomnika Muru Berlińskiego; strona internetowa: [En.wikipedia.org/wiki/Josefina_de_Vasconcellos](https://en.wikipedia.org/wiki/Josefina_de_Vasconcellos), dostęp 20 IV 2016.

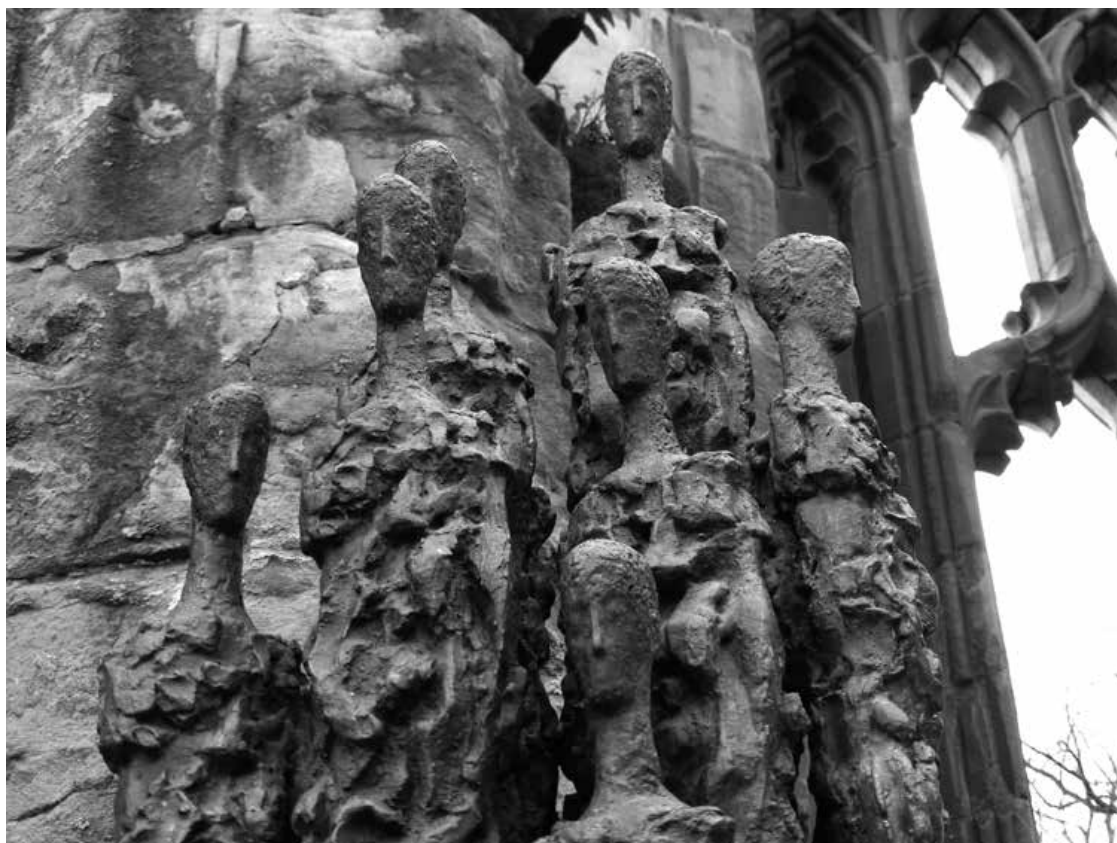
3. Josefinê de Vasconcellos, „Pojednanie”, Coventry; fot. Halina Taborska

skiego, Josephine de Vasconcellos (1904–2005). Praca powstała w roku 1977, restaurowana była w 1994, a rok później, w 50. rocznicę zakończenia II wojny światowej, dwa odlewy z brązu zostały umieszczone w ruinach katedry Coventry¹⁰ i w Parku Pokoju w Hiroszynie. Przedstawia dwie klęczące naprzeciw siebie postacie z brązu, męską i kobiecą, złączone głowami i ramionami w uścisku pojednania. Ich głowy tworzą szczytowy punkt kompozycji rzeźbiarskiej, współgrającej z ostrołukami gotyckich ruin, przy których spoczywa. Bazę pomnika stanowi długi, prostokątny postument z czerwonego piaskowca. Rzeźba, przemawiająca realistyczną, sentymentalną figuracją i gestem zrozumiałym dla masowego odbiorcy, ma symbolizować akt przebaczenia i pojednania. Wzbudza uznanie tych zwiedzających, którym idea rekoncylacji jest bliska, niezależnie od wyznawanej wiary czy orientacji ideologicznej.

Ostatni pomnik, który przybył do katedralnego miejsca pamięci w roku 2012, był darem fundacji Frauenkirche Dresden Foundation¹¹ z siedzibą w Dreźnie, mieście partnerskim Coventry. Nazwany „Chórem ocalałych” (niem. „Chor der Über-

¹⁰ Był to dar dla katedry od znanego finansisty brytyjskiego, Richarda Bronsona.

¹¹ Strona internetowa: Frauenkirche-dresden.de/gremien, dostęp 20 IV 2016.

4. Helmut Heinze, „Chór ocalałych” (fragment), Coventry; fot. Halina Taborska

lebenden”, ang. „Choir of Survivors”) i dedykowany cywilom zabitym w bombardowaniach powietrznych, został poświęcony przez biskupa Canterbury, Christophera Cockswortha, 22 maja 2012 roku, w 50. rocznicę konsekracji nowej katedry Coventry. Twórcą rzeźby jest Helmut Heinze (ur. 1932), który jako chłopiec przeżył alianckie bombardowania Drezna, a w latach późniejszych wiele swych prac poświęcił tematyce wojennej. Jego „Chór ocalałych” – siedmiopostaciowa grupa zlewających się ze sobą i ustawionych na wysokim postumencie wydłużonych figur odlanych z brązu – unosi się ze wspólnej nasady w powietrze, a od szczytu jest punktowana na różnych wysokościach niemal identycznymi głowami (o wyrazistych, choć uproszczonych rysach twarzy). Płynna faktura powierzchni rzeźby, porowata, pełna wgłębień i wgniecień, jakby okaleczona w wysokich temperaturach może wywołać uczucie niepokoju i odosobnienia ocalałych od tych ludzi, którzy pożarów wojny nie doświadczyli.

Dodajmy, że styl „Chóru ocalałych” wpisuje się w ekspresjonistyczny nurt sztuki XX wieku, natomiast publiczna sztuka upamiętniająca w Coventry, powstała w jego ostatniej dekadzie i w pierwszych latach nowego stulecia, przyjmuje odmienne formy i inaczej konceptualizuje swą społeczną rolę.

II

Wola wpisania wojennej katastrofy w pamięć i wizerunek miasta wciąż towarzyszy kolejnym fazom rozwoju Coventry, jednak z biegiem czasu tradycyjne kommemoratywne rzeźby i monumenty odgrywają w tym procesie mniejszą rolę. Nowoczesna sztuka publiczna, zarówno w teorii zjawisk artystycznych, jak i realizowanych pracach, może przyjmować zaskakujące formy, a echa wojennej przeszłości – choć obecne – nie ujawniają się w sposób łatwy, uchwytny w kontaktach z dziełami i ich architektoniczno-urbanistycznymi kontekstami. Zdarza się, że wydarzenia, których dotyczą (losy miasta i jego mieszkańców), włączane są w długie ciągi historii narodowej.

Za koronny przykład może tu posłużyć przestrzenny, wieloelementowy monument, upamiętniający mieszkańców ulicy Bayley Lane, zniszczonej niemal całkowicie w nalocie dywanowym w 1940 roku. Znajduje się w miejscu, zwanym Ogrodem Pokoju, przylegającym do Centrum Historii, ustanowionym w roku 2008 przy Herbert Art Gallery & Museum. Centrum zawiera archiwum miasta, a także książki, czasopisma i inne materiały dotyczące historii Coventry. Sam monument, ściśle powiązany z historią miejscowości, rozciąga się wzdłuż dzisiejszej Bayley Lane, a formują go wolnostojące ściany trzymetrowej wysokości, z kortenowej stali w kolorze rdzewiejącego żelaza, ustawione szeregowo na intensywnie zielonej murawie.

Na ich powierzchni zostały wygrawerowane numery domów i nazwiska ludzi mieszkających w nich poprzez stulecia. Pierwszy zapis, dotyczący XIV wieku, odnotowuje jedynie, że mieszkała tu rodzina Meryngtonów. Pierwsza data to rok 1410 i od tego czasu mamy już imiona i nazwiska wyłącznie mężczyzn, połączone niejednokrotnie z informacją o wykonywanych przez nich zawodach. Dowiadujemy się, że w ciągu stuleci rezydowali na Bayley Lane piekarze, kołodzieje, architekci, kamieniarze, kapelusznicy, kupcy, sukiennicy, hydraulicy, dekoratorzy, introli-gatorzy, sukiennicy, prawnicy i wielu innych. Stały też na niej puby i apteki. Listę na każdej ścianie zamyka identyczny zapis: „Zniszczone przez Blitz w 1940 roku”. Poszarpane krawędzie metalowych ścian mają symbolizować przemoc i destrukcję.

Na krańcu instalacji znajdują się ściany połączone z niewielkimi siedziskami, nad którymi zostały wygrawerowane nazwiska postaci zasłużonych miastu w XX wieku. Są wśród nich: przemysłowiec i benefaktor – sir Alfred Herbert (1886–1957), pierwszy archiwista miasta – Levi Fox (1914–2006), archeolog i szambelan miasta – John Bailey Shelton (1875–1958), poeta i dyrektor galerii sztuki – John Hewitt (1907–1987) oraz dyrektor muzeum – Cyril John Scott (1914–1997). W tym niezwykłym dziele sztuki kommemoratywnej spotkali się i zostali upamiętnieni mieszkańcy zniszczonej ulicy Bayley Lane – ci, którzy odeszli stąd w ciągu stuleci, z tymi, którzy przeżyli Blitz.

III

Coventry XXI wieku, zdewastowane w wieku XX przez wojnę, a potem – w latach 70. i 80. – przez wygaszanie dawnych przemysłów, bezrobocie i kolejne recesje ekonomiczne, szuka w procesach swej rewitalizacji nowych form wyrazu artystycznego i komunikacji społecznej, przekazując inicjatywę planistyczną i wykonawczą wieloosobowym zespołom ściśle ze sobą współpracujących architektów, urbanistów, artystów, archeologów, inżynierów, projektantów oświetlenia. U początków nowego stulecia celem władz miejskich stała się, w pierwszym rzędzie, odnowa zaniedbanych terenów śródmiejskich, zniszczonych najpierw przez działania wojenne, a w latach powojennych przez rozległe parkingi, węzły komunikacyjne i mało estetyczną zabudowę usługową. Odzyskaniu ich dla mieszkańców i odwiedzających towarzyszyć ma przypomnienie i uhonorowanie historii miejsca.

Zamówienie na wieloaspektową regenerację śródmieścia Coventry¹² pozyskał pod koniec ubiegłego stulecia zespół działający jako Phoenix Architecture/Art/Regeneration¹³. Prace finansowane były po części z funduszy, jakie władze miejskie pozyskały w roku 1998 od Millenium Commission z przeznaczeniem na urbanistycznie i artystycznie ambitny projekt rewitalizacji centrum, zgłoszony pod nazwą Phoenix Initiative¹⁴. W swym programowym oświadczeniu Phoenix podjął się utworzenia

serii nowych i kontrastujących ze sobą przestrzeni publicznych, które uformują nową trasę od katedry Basila Spence'a do nowego Ogrodu Międzynarodowej Przyjaźni (Garden of International Friendship). Ogród i wiele innych aspektów tego programu stanowi celebrację związku Coventry z międzynarodowym Ruchem Pokoju i Pojednania, który narodził się po okrutnych zniszczeniach miasta, będącym następstwem Blitzu w czasie drugiej wojny światowej¹⁵.

Inspiracją zespołu była wydana w roku 1962 książka architekta Basila Spence'a, zatytułowana *Phoenix at Coventry*, relacjonująca budowę nowoczesnej kate-

¹² Projektowi regeneracji śródmieścia Coventry poświęcone są liczne strony internetowe, m.in. Mjparchitects.co.uk/about/publications/phoenix-ihbc.org.uk/context_archive/76/phoenix/coventry.html, dostęp 20 IV 2016, obecnie strona już nie istnieje.

¹³ L. Campbell, R. Cork, S. Cork, H. Pearman, *Phoenix Architecture/Art/Regeneration*, London, 2004.

¹⁴ Wedle informacji podanej w publikacji *Phoenix Architecture/Art/Regeneration...*, całkowity koszt realizacji Phoenix Initiative wyniesie ponad 40 mln funtów, a największy grant w wysokości około 11 mln funtów został przyznany przez Millennium Commission z funduszy loterii narodowej. Komisja milenijna wydała 2700 mln funtów na projekty w Wielkiej Brytanii celebrujące nadejście nowego milenium.

¹⁵ L. Campbell, R. Cork, S. Cork, H. Pearman, *Phoenix Architecture...*, s. 12–13.

5. Jochen Gertz, „Publiczna ławka”, Coventry; fot. Halina Taborska

dry obok ruin jej zbombardowanej, średniowiecznej poprzedniczki, a strategię dla sztuki publicznej sformułowała Vivien Lovell, światowy autorytet w tej dziedzinie, proponując jako podstawę projektu

„komunikację” społeczną, duchową, fizyczną i przemysłową w kontekście pojednania. [...] Wiara w moc sztuki, która może łączyć i pojednać, a także pragnienie wprowadzenia antymonumentalności, spowodowało zaproszenie przez Lovell niemieckiego artysty przebywającego w Paryżu, Jochena Gerza – znanego z kontramonumentów przeciwko rasizmowi i faszyzmowi – aby jako pierwszy zaprezentował swoją pracę i stworzył propozycję dla regenerowanego terenu. Własny dom rodzinny Gerza w Berlinie został zbombardowany przez Brytyjczyków, a jego siostra-niemowlę zginęła w tym ataku¹⁶.

Po dziesiątkach spotkań, kontrowersji, dyskusji z mieszkańcami i lokalnymi władzami, przy udziale ludzi wielu specjalności, zawodów i środowisk, w tym również społeczności akademickiej z dwóch uniwersytetów – Coventry University i University of Warwick – zostały przyjęte do realizacji dwa projekty Jochena Gerza: „The Future Monument” („Monument przyszłości”) i „The Public Bench”

¹⁶ Tamże.

6. Jochen Gertz, „Monument przyszłości”, Coventry; fot. Halina Taborska

(„Publiczna ławka”). Usytuowane zostały w nowo wykreowanej otwartej przestrzeni, nazwanej Millenium Place (Miejsce Milenijne), stanowiącej epicentrum rewitalizowanego terenu. Obie prace, zgodnie ze strategią ustanowioną przez Phoenix Initiative Public Art Strategy, są powiązane ze swym fizycznym miejscem, z jego oświetleniem, rzeźbą i urbanistycznym designem.

Warto tu odnotować, że światło dzienne, a także bardzo starannie zaprojektowane oświetlenie w godzinach wieczornych i nocnych odgrywają istotną rolę w funkcjonowaniu i estetyce rewitalizowanych obszarów, dzieł sztuki i łączących je tras, dając jednocześnie poczucie bezpieczeństwa pieszym. Odpowiedzialna za strategię oświetlenia i realizację projektu firma „Phoenix Initiative – Speirs and Major Associates” widzi w świetle dziennym źródło stale zmieniającego się rytmu światła i cienia, ożywiającego kolory, powierzchnie, formy i przestrzenie. Po zmroku oświetlenie terenu zamienia go w odmienne miejsce, tworzy inne pole skupienia i kontrasty – alternatywny miejski krajobraz włączony w serce miasta¹⁷.

¹⁷ M. Major, P. Rose, *A journey in Light*, w: L. Campbell, R. Cork, S. Cork, H. Pearman, *Phoenix Architecture/Art/Regeneration...*, s. 32.

Elementem centralnym „Monumentu przyszłości”, zaprojektowanego dla Coventry w roku 1998, jest obelisk o wysokości 4,6 metra, wykonany z ośmiu tafli zielonego szkła o grubości 12 cm. Stojąca przed nim szklana plakietka informuje:

„»Monument przyszłości« jest odpowiedzią mieszkańców Coventry na długą i często dramatyczną przeszłość miasta. Dotyczy dawnych wrogów, stających się przyjaciółmi. Ponad 5000 mieszkańców miało swój wkład w to dzieło. Jest to wypowiedź zarówno osobista, jak i publiczna, a Rada Miasta pragnie podziękować wielu kowentryjczykom z innych krajów, którzy dołączyli własną pamięć do historii miasta, zabiegając o pokój i pojednanie. 40 podpisów było potrzebnych od grupy lub mniejszości, aby oferowana im była plakietka za obeliskiem, celebrująca różnorodność dzisiejszej ludności Coventry”.

Na ziemi, przed monumentem zostało umieszczonych osiem grawerowanych, szklanych plakierek o wymiarach 50 × 50 cm, każda z jednym napisem dedykacyjnym: „Dla naszych niemieckich lub brytyjskich // japońskich // francuskich // hiszpańskich // rosyjskich // amerykańskich // tureckich przyjaciół”. Ten zaskakujący wybór „narodowych przyjaciół” powstał z rozpoznania faktu, że dawniejsi wrogowie (w tym także z czasów II wojny światowej) stają się z biegiem czasu przyjaciółmi w teraźniejszości, a sztuka zwracać się może ku tabu historii i pamięci, podczas gdy procesy wybaczenia, zapomnienia, pokoju i pojednania są konieczne dla życia narodów i międzynarodowej koegzystencji.

Sam proces wybierania „przyjaciół” był niecodzienny i godny odnotowania. Punktem wyjścia wielu prac Gerza jest założenie teoretycznej i terminologicznej natury, wedle której sztuka publiczna powinna powstawać we współpracy z publicznością – z wieloma członkami zróżnicowanych, miejskich społeczności – i być „publicznego autorstwa”. W przypadku „Monumentu przyszłości” ludzie chętni do współudziału w projekcie mieli podać nazwy narodów, które były ich wrogami w przeszłości, a stały się przyjaciółmi w teraźniejszości – spośród 56 zgłoszonych narodów zostało wybranych osiem najczęściej przywoływanych i te umieszczono na wspomnianych już szklanych plakietach.

Inne, mniejsze tabliczki z ciemnoczerwonego winylu, o wymiarach 20 × 20 cm, znajdują się na tyłach monumentu i podają nazwy społeczności lub organizacji, które włączyły się do projektu. Uczyniło to 69 wspólnot, a ich przynależność narodowa i etniczna świadczy o różnorodności populacji tworzącej dzisiejsze społeczeństwo.

Urbanistyczny kontekst „Monumentu przyszłości” stanowi uformowane amfiteatralnie Miejsce Milenijne – nowo wykreowaną przestrzeń obywatelską, która powstała na dawnym terenie dużego węzła drogowego i opuszczonego budynku teatralnego. Po stronie północno-wschodniej grodząca ściana z białego betonu zo-

stała połączona z drewnianą ławą 45-metrowej długości – dziełem miejskiego designu, jakim jest „Publiczna ławka” Jochena Gerza. Po obu jej stronach, na grawerowanej, szklanej tablicy zamieszczono tekst:

„Czy masz przyjaciela? Od 1999 roku ludzie z Coventry i odwiedzający miasto upamiętniają przyjaźń, sekretny związek lub pamiętne spotkanie. Zaproszenie dla każdego, kto chce wnieść wkład do publicznej ławki, trwać będzie, dopóki ta przestrzeń nie zostanie pokryta tabliczkami”.

Na niewielkich czerwonych prostokątach z winylu pojawiają się imiona i nazwiska ludzi żyjących i zmarłych, rzeczywistych oraz fikcyjnych. Są wśród nich ofiary II wojny światowej i Blitzu Coventry, a także wojenni przeciwnicy złączeni nazwiskami w lakonicznym, anonimowym zapisie: „Ron Jordan i Georg-Wilhelm Schulz”. 19-letni Anglik Ron Jordan zginął w roku 1942 jako ofiara torpedy wystrzelonej z niemieckiej łodzi podwodnej, a Niemiec Georg-Wilhelm Schulz był uprzednio kapitanem tej łodzi.

„Ławka publiczna” służy przechodniom, którzy zechcą tu odpocząć, obserwować życie miejskie, popatrzeć na pobliski „Monument przyszłości”. Zwiedzający mogą oglądać własne wpisy czy odczytywać w większości im nieznane nazwiska ludzi z przeszłości i teraźniejszości, z czasów wojen i pokoju. Ławka należy do tej kategorii współczesnej sztuki publicznej, która próbuje nawiązywać dialogi ze swym masowym odbiorcą, współtworząc jednocześnie wizerunek nowoczesnego miasta, świadomego swych uwarunkowań historycznych, a także zainteresowań oraz potrzeb dzisiejszych wielonarodowościowych i wielokulturowych społeczeństw. Czas pokaże, czy takie działania i dzieła wpiszą się trwale zarówno w codzienne życie miasta, jak i w jego kulturowy krajobraz.

BIBLIOGRAFIA

- Campbell L., Cork R., Cork S., Pearman H., *Phoenix Architecture/Art/Regeneration*, London, 2004.
- Cork R., *Jacob Epstein*, London, 1999.
- Howard R. T., *Ruined and Rebuilt The Story of Coventry Cathedral 1939–1962*, Letchworth, 1962.
- List biskupa Coventry N. Gortona, „The Times”, 29 XII 1943.
- Major M., Rose P., *A journey in Light*, w: L. Campbell, R. Cork, S. Cork, H. Pearman, *Phoenix Architecture/Art/Regeneration*, London, 2004.
- McGrory D., *Coventry at War*, Sutton, 1997.
- Strona internetowa: Coventrycathedral.org.uk/wpsite/our-history.
- Strona internetowa: En.wikipedia.org/wiki/Coventry_Blitz#14_November_1940.
- Strona internetowa: En.wikipedia.org/wiki/Josefina_de_Vasconcellos.

Strona internetowa: Frauenkirche-dresden.de/gremien.

Strona internetowa: Mjparchitects.co.uk/about/publications/phoenix-ihbc.org.uk/context_archive/76/pheonix/coventry.html.

Strona internetowa: Pl.wikipedia.org/wiki/Nalot_dywanowy.

Strona internetowa: Tsk24.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=8554%3Abombowa-redukacja-cz-ii-piotr-jan-nasiolkowski&catid=146%3Aspotkania-z-histori&jtouchTemplateSelector=rhuk_milkyway&jtpl=rhuk_milkyway.

Taborska H., *Miejsca duchowe współczesnej sztuki publicznej i jej związki z architekturą*, w: *Architektura. Bezgłośny przekaz głośnych emocji. Integracyjna rola miejsc duchowych w miastach XXI wieku*, red. E. Kuryłowicz, Warszawa, 2007.

HALINA TABORSKA

ART IN OPEN PUBLIC SPACE AND COMMEMORATION
OF VICTIMS OF THE SECOND WORLD WAR
– COVENTRY 1940–2015

SUMMARY

The article presents commemorative works of public art in Coventry, dedicated to the civilian victims of the Second World War killed in aerial bombings carried out by the German air force, the Luftwaffe. Coventry, an important industrial city in the West Midlands, was largely destroyed in a devastating Blitz carpet bombing carried out on the night of 14/15 November 1940, during which the medieval Cathedral of St Michael was burned to the ground. The first part of the text is focused on the formation within its ruins of an open sacral place, and on the works of contemporary art which were placed there between the years 1946–2012. This is followed, in the second part, by a presentation of an unusual installation, composed from free-standing corten steel walls, commemorating people who through the centuries lived on one street, Bayley Lane, which was completely destroyed in the November Blitz. Consecutively, the urban design and selected works of public art brought into the city centre in the XXI century have been considered, and the two works: „Future Monument” and „Public Bench” of the German artist Jochen Gerz scrutinised in detail. Gerz’s works were made in collaboration with the general public, and exemplify in this paper one of the strands of public art, designed and produced by artists in close consultation with members of their prospective mass audience.

Keywords: Coventry, the Second World War, civilian population, public art, monuments, commemoration, revitalization